

Bilgi Sosyolojisi: Kütüphanecilik Kuramı İçin Bir Deneme

The Sociology of Knowledge: An Essay on the Theory of Librarianship

Bülent Yılmaz*

Öz

Bilgi sosyolojisi, bilgiyi sosyolojik bakış açısıyla ele alıp inceleyen bir bilim dalıdır. Bilgi sosyolojisi, özellikle, bilgi-toplumsal yapı ilişkisini irdeleyerek, her farklı toplum yapısı için farklı bilgiler sisteminin geçerli olacağını öne sürer. Bilgi sosyolojisi için bilgi, toplumsal gerçeklikten kaynaklanan bir "sorun"dur. Bu çalışmada bilgi sosyolojisi, tanım, amaç, kapsam ve temel yaklaşımları itibarıyla ele alınarak, bu bilim dalının kütüphanecilik alanı için sunduğu kuramsal olanaklar tartışılacaktır.

Abstract

The sociology of knowledge is a scientific discipline that studies knowledge from a sociological viewpoint. It especially investigates the relationship between knowledge and social structure and maintains that different knowledge systems are valid for every different social structure. For the sociology of knowledge, knowledge is a "problem" that is originated from the social reality. In this paper the sociology of knowledge and its definition, objectives, scope and basic approaches are reviewed and the theoretical possibilities that it offers to the field of librarianship are discussed.

Giriş

Bilgi; tanımı, anlamı, oluşumu ve işlevi itibarıyla pekçok bilim dalı tarafından tartışılan, birçok açıdan ele alınıp irdelenebilen ve çağımıza adını verme iddiasında olan bir nesne görünümüne sahiptir. Bilgi sosyolojisi, bilgiyi toplumsal bir olgu olarak, yani onu, tarihsel-toplumsal boyutuyla inceleyen bir bilim dalıdır.

Yaşanan hızlı toplumsal değişim süreci, zaten yeterince olgunlaştırılmamış olan kütüphanecilik (genelde bilgi bilimleri) kuramının geliştirilmesi

* Dr. Bülent Yılmaz Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü Araştırma Görevlisidir.

zorunluluğunu artırmaktadır. Bilgi kavramının böylesine ön planda tutulduğu bu dönemde gerek varlığını koruması, gerekse değişimi yakalayıp, çözümlenebilmesi için kütüphanecilik kuramının temel yönelimi her zamankinden daha çok “bilgi sorunu”na ilişkin olmalıdır. Daha açık bir deyişle, günümüzde, kütüphanecilik kuramı için bir “bilgi sorunu” vardır/olmalıdır ve bu soruna ilişkin çok boyutlu çözümlenmeler geliştirilmelidir.

Kendisi de aynı soruna sahip bilgi sosyolojisi, kütüphanecilik kuramının sözü edilen soruna ilişkin çözümlenmelerinde yeni bakış açıları sunmaktadır. Ancak, bunun için öncelikle bilgi sosyolojisinin kuramsal açıdan irdelenmesi gerekmektedir.

Kütüphanecilik Açısından Bilgi Sorununun Toplumsal Boyutu

İnsanlığın başlangıç tarihine kadar uzanan “bilgi nedir?” sorusunun günümüzde halen tartışılmakta olması, bir anlamda bilginin önemini ortaya koymaktadır. Terim anlamı “bilgi sevgisi” olan ve tüm bilimlerin anası kabul edilen felsefenin temel sorunu bilgidir. Bilgiye ilişkin olarak bilgi sosyolojisi, bilgi felsefesi, bilgi psikolojisi, bilgi yönetimi, bilgi politikası vb. birçok yeni bilim dalları ortaya çıkmakta, yine özellikle günümüzde bilgi teknolojisi, bilgi çağı, bilgi toplumu, bilgi emekçiliği gibi bilgi terimine dayalı yeni ve toplumsal değişimi açıklamaya aday kavramlar kullanılmaktadır. “Bilgi, hangi çeşitten olursa olsun, insanın bir varlık koşuludur; onsuz insanın hayatı bile tehlikeye girer” (Mengüşoğlu, 1992: 53).

Bilgi, kütüphanecilik(1) bilimi için temel bir ham madde ve çıkış noktasıdır. Kütüphaneciliğin, doğuşundan bugüne kadar değişmeyen ana işlevi topluma bilgi sunumudur.

Bilgi teriminin birçok anlamı olduğundan bu terimin kavramsal bir netliğe kavuşturulamadığı öne sürülmektedir (Önal, 1993: 337-339). Ancak, bilgi sosyolojisi bilginin kavramsal çözümlemesine girmemekte; bilgiyi toplumsal bir nesne olarak ele almaktadır.

Gerek genelde, gerekse kütüphanecilik açısından bilginin toplumsal boyutuna kaynaklık eden temel önerme şöyle ifade edilebilir: **“Bilgi, tarihsel-toplumsal ve nesnel bir olgudur.”**

Kütüphanecilik açısından bilginin toplumsal boyutu, ifadesini, bilgi teknolojisi, bilgi toplumu, düşünce özgürlüğü, toplumsal yapı, iletişim, politik değişim, toplumsal değişim, otomasyon, sanayi sonrası toplum gibi kavramlarda bulmaktadır.

(1) Dokümantasyon ve enformasyon bilimlerini kapsar anlamda kullanılmaktadır.

Çiğdem (1992: 8), bilginin, başka birşeye indirgenemez şekilde toplumsal olduğunu ve bilgi sorununun yalnızca bilginin içerik açısından ele alınıp çözümlenemeyeceğini belirtirken kütüphanecilik için de geçerli olan gerçeğin altını çizmektedir. Çünkü, kütüphane (ya da diğer bilgi merkezleri) bilgi sürecinin (üretim-iletim-kullanım) oldukça önemli bir parçasıdır.

Line (1984: 57), bilgi teknolojisinin insan yaşamına ve topluma hem olumlu hem de olumsuz etkileri olabileceğini söylerken, Artandi (1982: 302-303), sanayi sonrası toplumda bilginin stratejik bir kaynak olacağını, bilgi, iletişim ve bilgisayar teknolojilerinin toplumsal değişmeyi etkileyeceğini, dolayısıyla kişisel hakların, yaşam biçiminin, çalışma yöntemlerinin, toplumun ve toplumsal kurumların bu açılardan ele alınması ve üzerinde düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bilginin stratejik kaynak olması, onun, toplumsal bir güç konumuna yükselmesi anlamına gelmektedir. Bu konum bile bilginin başlıbaşına sosyolojik bir sorun olarak ele alınabileceğini göstermektedir. Nitekim, Ursul (1989: 12), bilgi ile toplum arasındaki etkileşime yönelik eğilimlerin yeni bir araştırma alanı olabileceğini ve bilgi teknolojisindeki hızlı gelişimin yeni bir uygarlık türü yaratacağını ileri sürmektedir. Ancak, sözü edilen uygarlığın, bir başka deyişle, bilgi çağının toplumsal eşitlik açısından bazı sorunlar yaratabileceği kuşkusuz da bulunmaktadır (Doctor, 1991: 217-218). Bu toplum yapısında bilgi temel güç olacaksa bilgiye sahip olabilenler ve olamayanlar çelişkisi yaşanabilecektir. Bu nedenle, bilgi toplumundaki iletişim sistemleri ticari kârdan çok, toplumsal ilişkiler açısından düşünülmelidir (Menziés, 1991: 7). Bilginin üretim, dağıtım ve paylaşımındaki tekelleşme eğilimi önemli toplumsal sorunlara neden olabilecektir. Drucker (1995: 14) ise, bilgi işçilerinin egemen olduğu bir toplumun yeni sınıf çatışmalarına sahne olabileceğine dikkat çekmektedir.

Diener (1984: 3-6), bilginin ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik boyutlarıyla ele alınmasının, bilginin önem kazandığı yeni modern toplumda temel sosyolojik sorunlardan birisinin çözümü için zorunlu olduğunu belirtmektedir.

Orwell'in "1984" adlı romanındaki gelecek kurgusunun büyük ölçüde iletişim ve bilgi teknolojisine dayanması, sorunun sanatsal bir dille de ifade edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim, Rice (1984: 30-33) da, toplumsal yapıların gruplar, örgütler, topluluklar, sınıflar ve toplumlar arası ilişkileri içerdiğine ve yeni iletişim teknolojilerinin bu ilişkileri önemli ölçüde etkileyeceğine dikkat çekmektedir.

Aynı biçimde, sanayi sonrası toplumun bilgiye ilişkin şu boyutları olacağı öne sürülmektedir:

- Bilgi ve sanayi;
- Bilgi ve iş gücü talebi;
- Bilgi ve nükleer savaş tehdidi;

- Bilgi ve planlaması;
- Bilgi ve merkeziyetçi olmayan yapılaşma.

Bilginin politik değişime katkısı özellikle toplumdaki tüm bireylerin karar verme sürecine katılması konusunda yoğunlaşmaktadır. Bu sürece katılma ve doğru karar verebilmede bilgi sahibi olmanın, yani bilinçli olmanın önemi büyüktür. Bu durumda bireylerin bilgi elde etme hakkı, düşünce özgürlüğü gibi konular tartışma alanına girmektedir. Shields (1977: 1823-1825), bu konuda kütüphanecilere bazı eleştiriler yöneltmektedir. Bunlar arasında, kütüphanecilerin henüz düşünce özgürlüğüne yönelik felsefi temele dayalı bir program geliştiremedikleri, düşünce özgürlüğünü savunamadıkları, bu olayın önemini kavrayamadıkları, Amerikan Kütüphane Derneği'nin (ALA) çizdiği çerçeveyi bile desteklemedikleri ve kütüphanecilik okullarının bu konudaki açık ilkeleri öğretmediği gibi eleştiriler yer almaktadır. Öne sürülen bu eleştirilerin büyük bir bölümünün, en azından Türkiye için geçerli olduğu söylenebilir.

Kısaca, buraya kadar söz edilen ve kütüphaneciliğin temel unsuru olan bilgi kaynaklı toplumsal sorunlara ilişkin saptamalar konunun bu alanda da canlı tartışmalara neden olduğunu göstermektedir. Ancak, bu tartışmanın sağlıklı ve bilimsel bir zeminde yapılabilmesi, bilginin bir nesne olarak ve sosyolojik açıdan ele alınmasını gerektirmektedir.

Bilgi Sosyolojisi

Tanım

Bilginin sosyolojik bir bakış açısı içinde ele alınması anlamına gelen bilgi sosyolojisi,

Bir yandan farklı yapı türleri, bu türler içindeki bilgi biçimlerinin farklı vurgulanımları, farklı bilgi sistemleri (türler arasındaki farklı hiyerarşiler) ve diğer yanda da toplumsal çerçeveler; bütünsel toplum tipleri, toplumsal sınıf, özel gruplaşmalar ve çeşitli toplumlaşma tezahürleri (mikro sosyal ögeler) arasında kurulmuş olarak bulunabilecek işlevsel bağlaşımların incelenmesidir (Gurvitch, 1984: 226).

Armağan'a (1974: 2) göre ise, bilgi sosyolojisi, bilginin toplumsal gelişme ve değişimdeki rolünü ortaya koymaya çalışan bir bilim dalıdır.

Kısaca söylemek gerekirse, bilgi sosyolojisi, bilgi ile toplumsal yapılar arasındaki diyalektik-işlevsel ilişkiler bilimidir.

Bilgi Sosyolojisinin Amaç ve Kapsamı

Bilgi sosyolojisi konusu ile çeşitli düzeylerde ilgilenenler arasında Condorcet, Comte, Proudhon, Marx, Jerusalem, Saint-Simon, Durkheim, Levy Bruhl, Scheler, Mannheim, Sorokin ve Gurvitch'i sayabiliriz. Bilgi sosyolojisine yönelik olarak yapılan tanımlar, onun amaçları ile ilgili ipuçları vermektedir. Armağan (1974: 4), bilgi sosyolojisinin amacını "sosyal bir gerçek olan bilgilerle diğer sosyal gerçekler arasındaki diyalektik ilişkileri incelemek" olarak açıklarken, Gurvitch'in bu konudaki yaklaşımını şöyle aktarmaktadır: "Gurvitch'e göre bilgi sosyolojisinin amacı, bilginin çeşitli sosyal gruplar içindeki yayılma, anlam ve sosyal fonksiyon problemlerini açıklamaya çalışmaktır" (Armağan, 1974: 3).

Kısacası, bilgi sosyolojisinin amacı, bilgi türleriyle toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin incelenmesi olarak ifade edilebilir.

Tanım ve amaçlardan da anlaşılacağı üzere, bilgi sosyolojisinin konusu bilgiler ve toplumsal yapılarıdır. "Burada bilgi denildiği zaman bütün bilimlerin ortaya koyduğu bilgileri yani bilgiler sistemini anlamak gerekir" (Armağan, 1974: 82). Bilgi sosyolojisi, "toplumsal çerçevelerin, elde edilmiş bilgilerin kabul edilmesi, iletilmesi ve yayılması üzerindeki etkisini inceler" (Gurvitch, 1984: 225).

Bilgi sosyolojisi şunları da ayrıntılı olarak incelemelidir:

- Bilgi türlerinin değişken hiyerarşisi ile farklı toplumsal düzenleyicilikler de dahil diğer uygarlık yapıtlarının hiyerarşisi ile ilişkisi;
- Bilginin ve bilgiyi temsil edenlerin değişik toplumsal çerçeve tipleri içindeki rolü;
- Bilginin, ortaya çıkarıcı (verici) ve kabul edici (alıcı) kolektif özneleriyle daima işlevsel bağlaşma halindeki çeşitli ifade edilme, iletilme ve yayılma tarzları;
- Bütünsel toplum, sınıf ve hatta bazen özel grup tiplerine tekabül eden değişik bilgi türlerinin bir yandan farklılaşma, bir yandan da raslaşma ya da birleşme eğilimlerindeki düzenlilikler (Gurvitch, 1984: 227).

Bilgi sosyolojisinin temel konularından birisinin bilgi sürecini etkileyen sosyal süreçlerin incelenmesi olduğunu belirten Armağan (1974: 122), aslında, bilgi sosyolojisinin, bilginin ne olduğu sorunu ile uğraşmadığını, sosyal bir gerçek olarak bütün toplumlarda raslanan bilgiyi bir veri olarak kabul ettiğini ve bilginin toplumsal değişimdeki yerini, rolünü ve etkinliğini incelemeye çalıştığını ifade etmektedir (Armağan, 1974: 8). Böyle ele alındığında ise, bilgi sosyolojisi, hem bilim kavramını tartışarak bilimin gelişme sürecini, hem de toplumsal değişim sürecini incelemek durumundadır. Aynı biçimde, bilgi kavramının tarihsel gelişimi de ele alınarak materyalist, idealist, realist, rasyonalist ve ampirik bilgi anlayışları tartışılır. Dolayısıyla, bilginin oluşum süreci ile ilgilenilir. Gurvitch'e (1984: 197) göre, toplumsal simgeler ve toplumsal yapılar ile uygarlık yapıtları arasındaki ilişkiler konu-

sunda geliştirilen modern kuramlar bilgi sosyolojisinin alanını genişletmiştir. Bilginin toplumsal ortama etkisi, bilgi ile varlık arasındaki bağıntı, bilgi ile üretim biçimi arasındaki ilinti ve sosyo-kültürel ortamın bilginin değişim ve yayılmasına etkileri bilgi sosyolojisi bağlamında incelenen konular olmaktadır.

Bilgi Sosyolojisinde Bilgi Sorununa Genel Yaklaşım

Bilgi sosyolojisi, bilginin kavramsal çözümlemesine girmemekte, ancak bilgiyi hangi boyutuyla/boyutlarıyla ele aldığını, konuya bir başlangıç zemini olması anlamında ortaya koymaktadır. Yani, bilgiye ilişkin sorunları tartışmaya başlarken hangi bilgi tanımından yola çıkıldığı, bu konuda hangi yaklaşımın temel alındığı açıklanmaktadır. Bilgi sosyolojisi için **bilgi**,

- a) Toplumsal bir gerçektir/nesnedir.
- b) Değişen bir gerçektir/nesnedir.
- c) Tarihsel bir süreç ürünüdür/nesnedir.
- d) Varlığın bir yansımasıdır.
- e) Toplumsal gerçek sisteminin bir alt sistemidir.
- f) Etkileyen ve etkilenen bir gerçektir/nesnedir.
- g) Bir üretici güçtür.

Mengüşoğlu (1992: 53), hangi alanda olursa olsun, bilginin birbirinden ayrılmayan iki ögesi bulunduğunu; bunlardan birisinin **bilen (insan)**, diğerrinin ise **bilinen**, bilinebilen, araştırılan şey (**varolan şey**) olduğunu belirtirken, bilginin bu iki ögeye, bunlar arasında kurulan bağa dayandığını ifade etmektedir. Armağan (1974: 130), bilgilerin tümüyle sosyo-kültürel ortama bağlı olarak değiştiğini ve yayıldığını söylemektedir.

Hipotetik dedüktif (tümevarım-tümdengelim) araştırma yöntemi ile çalışan bilgi sosyolojisi için üç temel kavram söz konusudur. Daha açık bir deyişle, bilgi sosyolojisi kuramsal olarak bu üç kavram üzerinde yükselir. Bunlar:

1. Bilgi türleri (şekilleri);
2. Bilgiler (bilgi) sistemi (tipolojisi);
3. Toplumsal çerçeve (yapı, gerçek).

Bilgi sosyolojisi, yukarıdaki üç kavrama dayanarak söyleyecek olursak, bilgi türlerinin hiyerarşisinden oluşan bilgiler sisteminin toplumsal çerçeveye göre durumunu ve değişimini irdelemektedir. "Bilgi sosyolojisi için, hiyerarşileri özünde değişken olan bilgi türlerinin çok sayıdalığının farkına varmak son derece önemlidir" (Gurvitch, 1984: 229). Nesnel gerçekliğin farklı

(2) Dinsel ve mitolojik bilgi.

(3) Çeşitli büyüklükteki toplumsal grupların ürettiği bilgi.

biçimlerde ifadesi demek olan bilgi türlerinin sayısı ve adları konusunda genelde benzer yaklaşımlar görülmektedir.

Literatürde bilgi türleri konusunda genelde Gurvitch'in yaklaşımı kabul görmektedir. Buna göre şu bilgi türleri bulunmaktadır: "1) Dış dünyanın algısal bilgisi;⁽²⁾ 2) Başkalarının, bizlerin, grupların, toplumların bilgisi;⁽³⁾ 3) Sağduyu bilgisi;⁽⁴⁾ 4) Teknik bilgi; 5) Siyasal bilgi; 6) Bilimsel bilgi; ve 7) Felsefi bilgi" (Gurvitch 1984: 229-231).

Armağan (1984: 168) ise karşıtlarıyla gruplandığı bilgi türlerini şöyle sıralamaktadır: "1) Mîstik ve rasyonel bilgi; 2) Ampirik ve kavramsal bilgi; 3) Pozitif ve spekülâtif bilgi; 4) Simgesel ve gerçek bilgi; 5) Kollektif ve bireysel bilgi."

Görüldüğü gibi, bilgi sosyolojisi için bilginin türler temelinde ele alınması önem taşımaktadır.

Bilgi sosyolojisi için önemli ikinci kavram olan "bilgiler sistemi" bilgi türlerinin hiyerarşisine verilen addır. Bu hiyerarşi, toplum yapısına göre bilgi türlerinin önem sırasına konması anlamına gelmektedir. Kısacası, bilgi türleri, içinde bulunulan toplum yapısına (toplumsal çerçeveye) göre sıralandığında ortaya çıkan tablo bilgiler sistemi olarak adlandırılmaktadır.

Bilgi türlerinin hiyerarşisi, yani önem sırası, içinde bulunulan toplum yapısına (toplumsal çerçeveye) göre değişmektedir. Bir başka deyişle, toplumun sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına göre hangi bilginin daha önemli olacağı söylenebilmektedir.

Sosyal yapılarla bağlı olarak sosyal gerçekler içinde çok farklı bilgi türleri vardır. Aslında bilgi sistemini oluşturan bu bilgi tipleri birbirlerinden bağımsız değildir. Bunlar arasında dinamik-diyalektik ilişkiler belli bir ortamda belli bir bilgi türünün egemen olduğunu gösteriyorsa da, diyalektik harekete bağlı olarak bu egemenlik göreceli bir egemenliktir. Çünkü, farklı bilgi türleri birbirlerini tamamlayan birbirlerinin içine giren bilgiler olduğu gibi, birbirlerinin karşıtı olan ve birbirleriyle çelişkili olan bilgiler şeklinde de olabilir. O halde, sabit bir bilgi hiyerarşisi yoktur ve böyle birşey de düşünülemez (Armağan, 1974: 6).

Levy-Bruhl (Gurvitch, 1984: 205), ilkel (arkaik) toplumlarda mistik, uygar toplumlarda ussal bilginin ağır bastığını belirtirken, Saint-Simon (Gurvitch, 1984: 199) ise, askeri düzenlere (fetih, kölecilik, serf kullanımı, tarım vb.) teolojik, sanayi toplumlarına da teknik bilgi türünün karşılık geldiğini öne sürmektedir. Armağan'a (1974: vii) göre ise:

(4) Günlük yaşam bilgisi.

Modern çağımızın sanayileşmiş ve sosyo-ekonomik bakımdan kalkınmış ülkelerinde teknik ve bilimsel bilginin diğer bilgi türlerinden daha etkin bir şekilde toplumsal yapıları etkiledikleri ve bilgi hiyerarşisinde ilk sırayı aldıkları görülmektedir. Oysa, kalkınmakta olan ülkelerde, teknik ve bilimsel bilgi bilgi hiyerarşisinde ön sırada bulunmamaktadır.

Gurvitch'in (1984:234) hangi bilgi türlerinin hangi toplumlarda üst sırada olduklarına yönelik yaklaşımı da konuyu netleştirmektedir. Buna göre:

1. **Dış dünyanın algısal bilgisi:** Klasik site ve imparatorluklarda.
2. **Başkalarının, bizlerin, grupların, toplumların bilgisi:** Ata erkil yapı, ortaçağ lonca ve tarikatlarında.
3. **Sağduyu bilgisi:** Ata erkil, feodal yapı ve köylü sınıfında.
4. **Teknik bilgi:** XX.Yüzyıl kapitalist ve sosyalist yapılarında.
5. **Siyasal bilgi:** Grup ve sınıf çatışmalarının keskinleştiği toplumsal yapılarda.
6. **Bilimsel bilgi:** Sanayileşmiş toplumlarda.
7. **Felsefi bilgi:** Antik site yapısı ve kapitalizmin başlarında (Gurvitch, 1984: 234).

Bilgi hiyerarşisi gibi bilginin rolü de toplumsal yapılara bağlı olarak değişebilmektedir.

Bilginin teolojik-karizmatik, ata erkil ve feodal toplumsal yapılardaki rolü, antik site gibi toplumsal yapılar ile çeşitli tipte kapitalist yapılardaki rolüne göre çok daha önemsizdir. Aynı şekilde, bilginin köylü sınıfı yapısı içindeki rolü de burjuva ya da proleter sınıfların yapıları içindeki rolüne göre çok daha azdır (Gurvitch 1984: 234).

Yine Gurvitch'e (1984:246-247) göre, rekabetçi kapitalist yapıda bilgi hiyerarşisinin ilk üç sırası, 1) Bilimsel bilgi; 2) Teknik bilgi; ve 3) Siyasal bilgi biçiminde iken, tekeli kapitalist yapıda bu sıralama, 1) Teknik ya da siyasal bilgi; 2) Bilimsel bilgi; ve 3) Dış dünyanın algısal bilgisi biçimindedir.

Görüldüğü gibi, bilginin türlere ayrıldığı, bu türlerin toplum yapısına göre farklı önem derecelerine yani hiyerarşiye sahip oldukları yaklaşımı bilgi sosyolojisinin temel ilkeleri arasında yer almaktadır.

Bilgi sosyolojisinin bilgi türleri ve bilgiler sisteminden sonraki temel kavramı daha önce de belirtildiği üzere "**toplumsal çerçeve**" (toplumsal yapı)dır. Toplumsal çerçeve kavramı ile anlatılmak istenen genelde toplumsal yapı, sosyo-ekonomik ya da kültürel yapıdır. Armağan (1974: 175-183), bilginin toplumsal çerçevelerini şöyle sıralamaktadır: "1) Kitle; 2) Topluluk; 3) Birlikler; 4) Gruplar; 5) Aile; 6) Devlet; 7) Toplumsal sınıflar."

Burada sıralananlar "**mikrososyolojik çerçeve**" olarak kavramlaştırılırken, en büyük, en geniş, en somut ve en önemli toplumsal çerçevenin "**makrososyolojik çerçeve**" olduğu belirtilmekte ve bu çerçeve **topyekün toplumlar** olarak da adlandırılmaktadır. Makrososyolojik çerçevelere örnek ise şunlardır:

1. Teolojik ve karizmatik bünyeli toplumlar (Eski Mısır-Hitit krallıkları gibi.)
2. Kent-devletin egemen olduğu toplum (Antik siteler.)
3. Patriarkal toplumlar (Roma'nın ilk dönemleri.)

4. Feodal toplum (Ortaçağ Batı Avrupa toplumları)
5. Kapitalizmin doğmasına neden olan toplum (XVII-XVIII.Yüzyıl Avrupa'sı)
6. Demokratiko-Liberal toplumlar (Gelişmiş rekabetçi kapitalizm)
7. Güdümlü toplum (Örgütlenmiş kapitalizm)
8. Tekno-bürokratik temelli faşist toplumlar (Hitler Almanya'sı)
9. Kollektivist devletçilik ilkelerine dayalı planlı toplum (Sosyalist toplum)
10. Çokçu Kollektivizm ilkelerine dayalı planlı toplum (Komünist toplum)
(Armağan, 1974: 186).

Bilgi sosyolojisi için gerek makro ve gerekse mikrososyolojik çerçevelerin önemi, bilginin konum ve özelliklerini belirlemesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, **bilgi sosyolojisi, bilgiler sistemi ile toplumsal çerçeveler arasındaki dinamik-diyalektik ilişkileri irdeler.**

Condorcet (Gurvitch, 1984: 198), toplumsal gerçeklik ile bilgi sistemleri arasında tam tamına ya da birebirlik bir ilişki bulunduğunu ileri sürer. Toplumsal gerçeklikten kaynaklanan bilgi, Scheler'in (Gurvitch, 1984: 213) de belirttiği üzere, bilgi türlerinin çokluğu ile bu bilgi türleri ve toplumsal çerçeveler arasındaki bağın yoğunluğu farklı olabilmektedir.

Toplumsal çerçeveler ile bilgiler sisteminin ilişkisine yönelik vurgulanması gereken bir diğer nokta ise bu ilişkinin diyalektik-dinamik ve işlevsel nitelikte olmasıdır.

"Nasıl ki toplumsal yapılar bilgi hiyerarşisine bağlı olarak değişiyorsa, bilgi hiyerarşisi de toplumsal yapılara bağlı olarak değişmektedir. O halde, bilgi türleriyle toplumsal yapılar arasında işlevsel ilişkiler vardır" (Armağan, 1974: vii).

Kısacası, toplumsal yapı ile bilgiler sistemi arasında karşılıklı, birbirine bağlı ve sürekli değişen bir ilişkiler zinciri bulunmaktadır. Ayrıca, bilgi sistemlerinin toplumsal gerçekliği oluşturan kültürel anlayış tiplerine göre dalgalanmalar gösterebileceği de söylenebilir.

Gurvitch'in (1984: 228) toplumsal çerçeve ile bilgi ilişkisinin niteliğine yönelik değerlendirmesi konunun bir başka boyutunu ortaya koymaktadır. Buna göre: "Toplumsal bir olgu olarak bilgi, parçası olduğu tümü kapsayıcı toplumsal olgunun bir görünümünden başka birşey değildir" (Gurvitch, 1984: 228).

Kısacası, farklı toplumsal yapılara farklı bilgi hiyerarşileri (bilgiler sistemi) karşılık gelmektedir. Toplumsal yapı bilgiler sistemini belirlemekte, bilgiler sistemi de toplumsal yapının değişimine etkide bulunmaktadır.

Kuşkusuz tüm bunları söylerken, Çiğdem'in (1992: 38) de dikkat çektiği üzere, bir bilginin neden belirli tarihsel-toplumsal koşullara karşın ya da onlarla birlikte varolduğunu gösterebilecek bir ölçütün bulunmadığı da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak, içerdiği temel kavramlar ve yoğunlaştığı noktalar itibarıyla bilgi sosyolojisi konusunda, bir anlamda özet olması bakımından, şu belirlenmeler yapılabilir:

1. Bilgi türlerine ayrılmaktadır. Yani, çeşitli bilgi türleri bulunmaktadır.
2. Bilgi türlerinin hiyerarşisi (önemine göre sıralanışı) bilgiler sistemini oluşturmaktadır. Bir başka deyişle, bilgiler sistemi, bir anlamda, bilgi türlerinin devingen hiyerarşisidir.
3. Bilgiler sistemini (bilgi türlerinin hiyerarşisini) belirleyen toplumsal çerçevedir. Yani, bilgi türleri hiyerarşisi toplumsal çerçeveye (yapıya) bağlı olarak değişmektedir. Farklı toplumsal yapılarda farklı bilgiler sistemi bulunmaktadır.
4. Toplumsal çerçeve ile bilgiler sistemi arasında diyalektik-dinamik ve işlevsel ilişkiler bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, toplumsal çerçeve bilgiler sisteminin niteliğini belirlemekte, bilgiler sistemi ise toplumsal değişimi, dolayısıyla toplumsal çerçeveyi etkilemektedir.

Bilgi Sosyolojisi ve Kütüphanecilik Kuramı

Bilgi sosyolojisinin temel kavramları, ilkeleri, sorunları ve bu sorunlara ilişkin yaklaşımları (kuramsal çözümlenmeleri) kütüphanecilik kuramının geliştirilmesinde yararlanılabilecek/yararlanılması gereken olanaklar sunmaktadır. Yani, kütüphanecilik kuramı üzerine düşünürken/çalışırken bilgi sosyolojisinin yeni kapılar açacağı gözden kaçırılmamalıdır. Kuşkusuz, bilgi sosyolojisi bağlamında yapılan bazı değerlendirmeler, bugüne kadar, kütüphanecilik kuramı ile de dile getirilmiş olabilir. Buna karşın, bilgi sosyolojisi penceresinden bakarak, aşağıda sıralanan noktaların kütüphanecilik kuramı için tartışılması son derece anlamlı olabilir ve bakış açımızı genişletebilir/yenileyebilir.

1. Bilgi sosyolojisi için temel kavram, üzerinde durulan zemin ya da temel alınan ana unsur **“bilgi”**dir. Bilgi, oluşumu, yapısı ve diğer boyutlarıyla bir sorun olarak alınıp çözümlenmeye çalışılır. Aynı yaklaşımın kütüphanecilik kuramı açısından da geçerli olması gerekmektedir. Yani, kütüphanecilik kuramı da **“bilgi”**yi (kayıtlı bilgi) bir sorun olarak algılamalı ve sorgulayıp çözümlmelidir. Çünkü bilgi, kütüphanecilik için de vazgeçilemez tarihsel bir temeldir/gerçektir. Bilgi yoksa kütüphane ve kütüphanecilik de yoktur. **O halde, kütüphanecilik kuramının bir “bilgi sorunu” ve bu soruna yönelik kapsamlı yaklaşımları/çözümlenmeleri olmalıdır.** Bu, kütüphanecilik kuramı için bir çıkış/başlangıç noktası kabul edilmelidir.

2. Bilgi sosyolojisi için bilginin temel niteliği, bilginin tarihsel-toplumsal oluşudur. Buradan yola çıkılarak bilgi-toplum yapısı ilişkisi incelenmektedir. Dolayısıyla, bilgi sosyolojisi için bilgi sorununun özü bilgi-toplum ilişkisidir. Kütüphanecilik kuramı da bilginin toplumsal-tarihsel niteliğinden yola çıkarak bir değerlendirme yapmak ve bilgi-toplum ilişkisini çözümlenmek durumundadır. Nitekim, Soysal (1995: 4) da, Türkiye’ye yönelik değer-

lendirmesinde, bir **kütüphane sorunu** ile değil, toplum düzeninin bütününe yönelik bir **bilgi sorunu** ile karşı karşıya olduğumuzu ve bu sorunun özünün de **bilgi-toplum ilişkisi** olarak algılanması gerektiğini belirtmektedir. Bu durumda, kütüphanecilik kuramı için bilgi sorununun, bilginin toplumsal gerçeklikten kaynaklanması, toplumsal yapıdan etkilenmesi, sürekli değişime uğraması, toplumsal yapıyı değiştirebilmesi ve toplumsal talep ile ilgili olmasının kütüphane kurumu için anlamını çözümlenmek olacağı söylenebilir. Yani, kütüphanecilik kuramı, “bilgi”yi mutlaka toplumsal niteliğiyle de ele almalıdır.

3. Bilgi sosyolojisi, bilginin bir **süreç** olduğunu söylemektedir. Buna göre, bilgi üretilir, iletilir, kullanılır ve yeniden üretilir. Bu, kütüphanecilik kuramı açısından da kabul edilebilir bir yaklaşımdır. Bu durumda, kütüphane kurumunun sözü edilen sürecin hangi noktasında olduğu, konumu ve işlevi, çözümlenmesi gereken kuramsal sorunlardır. Kütüphane bilginin üretiminde mi, kullanımında mı, iletiminde mi, yeniden üretiminde mi rol alır? Yoksa, bu sürecin her aşamasında mı vardır? Hangi aşamasında hangi konum, rol ve güçtedir? Bu ve üretilecek benzeri sorular tartışılmalıdır.

4. Bilgi sosyolojisi, toplumsal yapı-bilgiler sistemi ilişkisini temel alır. Bu yaklaşım çerçevesinde, bu yaklaşımdan yararlanarak kütüphanecilik kuramı için şu soruları üretebiliriz: İçinde yaşadığımız toplumsal çerçevenin (yapının) ve ülkede varolan bilgiler sisteminin niteliği nedir? Yani, hangi toplumda yaşıyoruz ve toplum için hangi bilgi türleri önemlidir? Toplumun öncelikli bilgi türleri gereksinimi nedir? Yaşanılan toplum yapısı ile bilgiler sistemi uyumakta mıdır? Kütüphaneler hizmetlerini ülkedeki bilgiler sistemine göre mi planlamıştır ve nasıl planlamalıdır?

Kütüphanecilik kuramına yeni boyutlar ekleyecek bu sorular aynı zamanda bilgi sorununu da netleştirecektir. Ancak, bu yaklaşım çerçevesinde öncelikle sorulması gereken başka sorular da bulunmaktadır. Bilginin bu toplum için rolü/anlamı nedir? Ne olmalıdır? Bu rol ne zaman ve nasıl değişmektedir/değişmiştir? Değişmiş midir? Değiştiyse kütüphane kurumunun yeni rolü/işlevi ne olmalıdır? Tüm bu soruların dayanağı şu önerme olmalıdır: **“Bir toplumda bilginin rolü/işlevi/önemi, kütüphane kurumunun rolünü/işlevini/önemini belirler.”** Çünkü, **kütüphane kurumu** özünde **“bilgi”** olgusuna dayanır.

5. Eğer bilgi sosyolojisinin öne sürdüğü bilgi-toplumsal yapı ilişkisinin varlığı ve kütüphane kurumunun da özünde bilgi olduğu kabul ediliyorsa, ki edilmemesi için bir neden bulunmamaktadır, kütüphanecilik kuramı kütüphane-toplumsal yapı ilişkisini ele alıp, çözümlenmek durumundadır. Bu çözümlenme, kütüphane kurumunun bir toplumdaki önem, işlev, yapı, değişim ve kullanımının o toplumun yapısına bağlı olduğu, ancak onun da toplumsal değişime katkıda bulunduğu önermesinden yola çıkmalıdır.

6. Bilgi sosyolojisi, toplumsal çerçevelerin bilgilerin iletilmesi üzerindeki etkilerini de inceler. Bu, toplumsal çerçevelerin bilgi ileten kurumlar üzerindeki etkisi anlamına gelmektedir. Bu etkiler kütüphanecilik kuramı için bir önceki madde ile ilişkili olarak irdelenmelidir. Ayrıca, bilgi sosyolojisi için önemli olan alıcı-verici özneler arasındaki yayılma (iletilme) sorunu her iki kuramının ilgi alanı içine girmektedir. Bilginin çeşitli toplumsal gruplar arasındaki yayılma (iletilme) sorunu da her iki kuram açısından geçerli görünmektedir. Düşünce özgürlüğünün kuramsal çözümlemesi için "iletim" bir çıkış noktası kabul edilebilir.

7. Bilgi sosyolojisi bilginin **kollektif** nitelikli, yani ortaklaşa (daha önce üretilmiş bilgiden yararlanılarak) üretilmiş bir ürün olduğunu kabul eder. Bilginin kollektif niteliği, kütüphane kurumunun bilgi sürecindeki konum ve önemini ortaya koymaktadır. Çünkü, bilginin kollektif nitelikte olması daha önce üretilmiş olan bilgilerin kullanılmasını, bu ise bu bilgileri toplayan ve ileten kurum olarak kütüphaneyi gerektirir. Bu durumda, kütüphane kurumu hem bilgi sosyolojisi hem de kütüphanecilik için bilgi sorununun (bilginin üretim-iletim-kullanım ve yeniden üretim sorununun) bir parçası/bileşeni niteliğine sahip görünmektedir. Bir önceki maddede olduğu gibi, bilginin kollektif niteliği de düşünce özgürlüğü için kuramsal bir başka dayanak olarak ele alınabilir.

Görüldüğü gibi, bilgi sosyolojisi, kütüphanecilik kuramının genelde içermesi gereken ve yukarıda sıralanan sorunları netleştirmekte, bu sorunların tartışılma zorunluluklarını güçlendirmekte ve tartışma zeminini genişletmektedir.

Sonuç

Bilimler kollektif niteliğe sahiptir. Yani, toplumsal yaşama ilişkin sorunları insan yararına çözümlerlerken birbirlerine katkı sağlamaktadırlar. Bir başka deyişle, nesnel gerçekliği hepsi bir boyutuyla ancak hep birlikte çözümlenmektedirler. Tüm bilimler bir ana bilimin parçaları olarak düşünülebilir. Bilgi sosyolojisi kütüphanecilik biliminin yakınında yer almaktadır ve bize kütüphanecilik kuramının bir bilgi sorununun olması gerektiğini kendine özgü bir dille anımsatırken, çözümlemeye yönelik yaklaşımlar için de önemli ipuçları sunmaktadır.

Kaynakça

Armağan, İbrahim. (1974). *Bilgi ve toplum-1: Bilgi sosyolojisine giriş*. İstanbul: Otağ Matbaası.

- Artandi, Susan. (1982). "Computers and the post-industrial society: symbiosis or information tyranny", *Journal of the American Society for Information Science* 33(5): 302-307.
- Çiğdem, Ahmet. (1992). *Akıl ve toplumun özgürleşimi: Jürgen Habermas üzerine bir çalışma*. Ankara: Vadi.
- Diener, Richard A.V. (1984). "Conflicting societal visions on the nature of information: social, cultural, economic, and political perspectives." in: *Challenges to an Information Society: Proceedings of the 47th ASIS Annual Meeting, 1984, Philadelphia, Pennsylvania, October 21-25, 1984*. (3-6). Compiled by Barbara Flood, Joanne Witiak and Thomas H. Hogan. New York: ASIS.
- Doctor, Ronald A. (1991). "Information technologies and social equity: confronting the revolution", *Journal of the American Society for Information Science* 42(3): 216-228.
- Drucker, Peter F. (1995). "Toplumsal dönüşüm çağı", *Türkiye'de toplumsal dönüşüm içinde* (12-16). İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaphçı.
- Gurvitch, Georges. (1984). *Sosyoloji ve felsefe*. Derleyen: Kadir Cangızbay. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Line, M.B. (1984). "Some possible future effects of information technology", *IFLA Journal* 10 (1): 57-62.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. (1992). *Felsefeye giriş*. 5. bs. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Menzies, Heather. (1991). "Information systems and monopolies of knowledge", *Canadian Journal of Information Science* 16 (1): 2-11.
- Önal, H. İnci. (1993). "Bilgi ve bilgi gereksinimleri", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi* 10(1): 331-345.
- Rice, Ronald E. (1984). "New patterns of social structure in an information society" in: *Challenges to an Information Society: Proceedings of the 47th ASIS Annual Meeting, 1984, Philadelphia, Pennsylvania, October 21-25, 1984*. (30-33). Compiled by Barbara Flood, Joanne Witiak and Thomas H. Hogan. New York: ASIS.
- Shields, Gerald R. (1977). "Intellectual freedom: justification for librarianship", *Library Journal* 102 (16): 1823-1825.
- Soysal, Özer. (Nisan-Haziran 1995). "Düşünen Kent'i yaratmak", *Düşünceler* Sayı 21-22: 2-6.
- Ursul, A.D. (1989). "On the shaping of social informatics", *International Forum on Information and Documentation* 14 (4): 10-18.